

मनोगतम् - ४२ 'मन की बात' (42वीं कड़ी) प्रसारण तिथि:

25.03.2018

[“मन की बात”- “मनोगतम्” - इति कार्यक्रमस्य संस्कृत-भाषिकानुवादः]

- भाषान्तर-कर्ता - बलदेवानन्द-सागरः

मम प्रिया: देशवासिनः! नमस्कारः ।

अद्य रामनवमी - इति पावनं पर्व वर्तते । रामनवम्याः पवित्र-पर्वणि देशवासिनां कृते मम अनेकाः शुभकामनाः । पूज्य-बापू-वर्यस्य जीवने 'राम-नाम्नः' शक्तिः कियती आसीद्- इति तस्य जीवने प्रतिपलं सुसिद्धम् । विगतेषु दिनेषु जान्युआरि-मासे षड्-विंशे दिनाङ्के यदा [ASIAN]आसियान-देशानां सर्वे प्रतिनिधि-महानुभावाः अत्र आसन्, तदा स्वीयानि सांस्कृतिक-वृन्दानि सहैव आनीतवन्तः तथा च विषयोऽयम् अतितरां गौरवास्पदं यत् तेषु अधिसंख्यं देशाः रामायणमेव अस्माकं समक्षं प्रस्तुवन्ति स्म । अर्थात् रामः रामायणञ्च, न केवलं भारते अपितु विश्वस्य अस्मिन् भूभागे ASIAN-देशेषु च, अद्यापि तावतीमेव प्रेरणां तावन्तमेव च प्रभावमुत्पादयतः । अहं पुनरेकवारं भवद्भ्यः सर्वेभ्यः रामनवम्याः शुभकामनाः व्याहरामि ।

मम प्रिया: देशवासिनः ! प्रति-वारमिव साम्प्रतमपि अहं भवतां सर्वेषां बहूनि पत्राणि, email-सन्देशान्, phone-call-इति दूरभाषाकारणाः, विविधाश्च टिप्पणीः प्राप्तवान्।

कोमल-ठक्कर-जी ! MyGov-इत्यत्र संस्कृतस्य on-line courses-इति सद्यस्कः पाठानाम् आरम्भार्थं भवतः निवेदनम् अहं पठितवान् | भवान् IT professional - इति सूचना-प्रविधि-व्यवसायी, युगपदेव, संस्कृतं प्रति भवतः प्रमाणं दृष्ट्वा मोमुद्यते मम मानसम् | अस्यां दिशि विधीयमानानां प्रयासानां विषये भवन्तं सूचयितुम् अहं सम्बद्ध-विभागं निरदिशम् | 'मन की बात'- प्रसारणस्य श्रोतारः ये संस्कृत-विषये कार्यरताः सन्ति, तान् अपि अनुरुन्धे यत् तेऽपि विषयमेनं परिशीलयन्तु परामर्शयन्तु च यत् केन प्रकारेण कोमल-ठक्कर-महोदयस्य परामर्शस्य कार्यान्वयनं भवेदिति।

बिहार-राज्यस्य नालन्दा-जनपदस्य बराकर-ग्रामतः श्रीमान् घनश्याम-कुमारः Narendra- ModiApp- इत्यत्र निज-विचारान् अलिखत्, तान् अहम् अपठम्। भूम्यन्तः अपचीयमानं जल-स्तरम् अधिकृत्य भवता या चिन्ता प्रकटिता, सा निश्चित-रूपेण अतितरां महत्वपूर्णास्ति |

कर्नाटकतः श्रीमान् शकल-शास्त्री-जी, भवान् शब्दानां सुतरां सुन्दर-सामञ्जस्येन अलिखत् यत् 'आयुष्मत् भारतम्' तदैव भविष्यति यदा 'आयुष्मती भूमिः' भविता, तथा च, 'आयुष्मती भूमिः' तदैव भविता यदा वयं भूमौ निवसतां

प्रत्येकमपि प्राणिनां विषये चिन्तयिष्यामः। ग्रीष्मर्तौ पशु-पक्षिणां कृते जल-पात्राणि स्थापयितुमपि भवान् सर्वान् साग्रहं निवेदितवान् । शकल-महोदय ! भवतः एताः भावनाः सर्वेभ्यः श्रोतृभ्यः ज्ञापितवान्।

श्रीमान् योगेश-भद्रेश-जी, भवतः आग्रहः अस्ति यद् अस्मिन् क्रमे अहं यूनां स्वास्थ्य-विषये तैः सम्भाषणं कुर्याम् । सः आमिनोति यत् एशिया-राष्ट्रैः साकं तुलनां करवाम चेत्, अस्मदीयाः युवानः शारीरिक-दृशा दुर्बलाः सन्ति । योगेश-जी ! विचारयामि यत् साम्प्रतं स्वास्थ्य-विषयम् अधिकृत्य विस्तरेण सर्वैः सम्भाषेय - Fit India-विषये च संवदेयम् । तथा च, भवन्तः सर्वे नव-युवानः सम्भूय Fit India- इति अभियानमपि प्रचालयितुं शक्नुवन्ति।

विगतेषु दिनेषु France-राष्ट्रपतिः काशी-यात्राम् अकरोत् । वाराणस्याः श्रीमान् प्रशान्तकुमार-मिश्रः अलिखत् यत् तस्याः यात्रायाः सर्वाण्यपि दृश्यानि, मनोहराणि प्रभावकराणि चासन् । तथा चासौ, तानि सर्वाणि चित्राणि, दृश्य-मुद्रिकाश्च, social media- इति सामाजिक-सञ्चार-माध्यमेषु प्रचारयितुं साग्रहं न्यवेदयत् । प्रशान्त-जी ! भारत-प्रशासनं तानि चित्राणि तस्मिन्नेव दिने सामाजिक-सञ्चार-माध्यमेषु NarendraModiApp- इत्यत्र च सम्बिभाजितवत् । इतः परं भवान् like-re-twit - इति प्ररोचनं पुनःस्फुरणं च करोतु, निज-मित्रेभ्यः अपि प्रेषयतु ।

Chennai-तः अनघा, जयेशः अपरे च बालाः Exam Warrior- इति पुस्तकस्य पृष्ठ-भागे मुद्रितानि gratitude cards- इति कृतज्ञता-पत्राणि आलक्ष्य स्वीयान् हार्दिकान् विचारान् लिखित्वा मह्यमेव प्रेषितवन्तः । अनघे! जयेश! अहं भवतः सर्वान् बालान् ज्ञापयितुं वाञ्छामि यत् एतेषां भवत्-पत्राणां कारणात् मदीया दिन-व्यापिनी श्रम-क्लान्तिः झटिति व्यपगच्छति । एतावन्ति पत्राणि, एतावत्यः दूरभाषाकारणाः, भूयस्यः टिप्पण्यः चैतासु यत्किमपि पठितवान्, यत्किमपि श्रोतुम् अपारयम्, अत्र चानेके बिन्दवः मम हृदय-स्पर्शिनः वर्तन्ते - तेषु केवलं कान्श्चन अन्यतमान् बिन्दून् आलक्ष्य एव वदानि चेत् तथापि, स्यात् अनेक-मास-पर्यन्तं मया सततं किञ्चित् किञ्चित् कथनीयमेव भविष्यति।

अद्यतन-क्रमे पत्राणाम् अधिसंख्यं बालानामेव वर्तते ये हि परीक्षा-विषये अलिखन्। ते च अवकाश-दिनानां स्वीय-कार्यक्रमान् सम्भविभाजितवन्तः। ग्रीष्मर्तौ पशु-पक्षिणां पेय-जल-विषयिणीं चिन्तां प्रकटितवन्तः। कृषक-मेलकानि कृषिञ्च आधृत्य यानि कार्याणि अशेष-देशे प्रवर्तन्ते, कृषक-भगिनी-भ्रातृणां पत्राणि प्राप्तानि। जल-संरक्षण-विषयकाः केचन परामर्शाः सक्रिय-नागरिकैः प्रेषिताः सन्ति । यदा प्रभृति वयं मिथः 'मन की बात'-प्रसारणस्य माध्यमेन सम्भाषणं कुर्मः, तदा प्रभृति निदर्शमेकम् अहम् अवालोकयं यत् ग्रीष्मर्तौ प्रायेण पत्राणि, ग्रीष्म-विषय-सम्बद्धानि भवन्ति। परीक्षातः पूर्वं विद्यार्थि-मित्राणां चिन्ता-सम्भरितानि एतानि पत्राणि भवन्ति । festival season- इति पर्वर्तौ अस्माकं

पर्वाणि, समुत्सवान्, अस्मदीयां संस्कृतिं, अस्माकीनाः परम्पराश्च
 अभिलक्ष्य तद्-विषयकाणि इमानि पत्राणि समायान्ति। अर्थात्
 मनोगतानि ऋतुना साकमपि परिवर्तन्ते तथा च, स्यात् इदमपि
 सत्यं यत् अस्मदीयानि मनोगतानि, कदाचित् कस्यचित् जीवने
 ऋतुमपि परिवर्तयन्ति । अपि च, कथन्न एवं भवेत् ? भवन्-
 मनोगतेषु, एतेषु भवदनुभवेषु, एषु भवदुदाहरणेषु, एतावती प्रेरणा,
 तावती ऊर्जा, एतावत्प्रकारकम् आत्मीयत्वञ्च, राष्ट्रस्य कृते
 किमपि नूनं रचनात्मकं करणीयमिति भावो भवति, भाव-
 सम्भृतानि एतानि मनोगतानि भवन्ति। एतानि तु अशेष-
 राष्ट्रस्यापि ऋतुं परिवर्तयितुं प्रभवन्ति। यदा अहं भवत्-पत्राणि
 पठित्वा जानामि यत् केन प्रकारेण असम-राज्यस्य करीमगंजस्य
 रिक्शा-चालकः अहमद-अली स्वीयेन इच्छाशक्ति-बलेन नव-
 संख्याकान् विद्यालयान् निर्मितवान् - तदा अस्य देशस्य
 अदम्यायाः इच्छाशक्तेः दर्शनं भवति। यदाहं कानपुरस्य डॉक्टर-
 अजीत-मोहन-चौधुरिणः कथाम् अशृणवम् यत् सः footpath-इति
 पाद-मार्गेषु गत्वा निर्धनानां निःशुल्कम् उपचारं करोति,
 निःशुल्कञ्च औषधिमपि ददाति - तदा अस्य देशस्य बन्धु-भावम्
 अनुभवितुं अवसरो लभ्यते । त्रयोदश-वर्ष-पूर्वं, काले समुपचारः
 नैव लब्धः, एतस्मात् कारणात् Kolkata-नगरस्य भाटक-यान-
 चालकस्य सैदुल-लस्करस्य (Saidul Laskar) भगिनी मृता - सः
 चिकित्सालयस्य निर्माणार्थं दृढतया संकल्पितवान् येन न कश्चन
 निर्धनः उपचारस्य अभाव-कारणात् म्रियेत। सैदुलः स्वीय-संकल्प-
 पूर्त्यर्थं गृहस्य आभूषणानि विक्रीतवान्, दान-माध्यमेन धनं

संगृहीतवान्। तस्य Cab-इति भाटकित-कार-यानेन यात्रा-कर्तारः
 अनेके यात्रिणः उदारतया दानम् अकुर्वन् । एका अभियन्त्री पुत्री
 तु स्वीय-प्रथम-वेतनस्य समग्रामपि राशिं प्रादात् । एवं रीत्या
 धन-संग्रहं कृत्वा द्वादश-वर्षाणाम् अनन्तरम्, अन्ततोगत्वा
 सैदुल-लस्करः यं भागीरथं प्रयासमकरोत्, सः साकारीभूतः तथा
 च, साम्प्रतं तस्य कठोर-परिश्रम-कारणात्, तत्-संकल्प-बलेन
 कोलकाता-पार्श्वे पुनरी-(punri)-ग्रामे प्रायेण त्रिंशत्-शायिकानां
 क्षमतायुतः चिकित्सालयः निर्मितो जातः । एषा अस्ति New
 India - इति नूतन-भारतस्य शक्तिः ! यदा उत्तरप्रदेशस्य काचित्
 महिला अनेकेषु संघर्षेषु सत्सु सपाद-शतं शौचालयान् विनिर्माति
 तथा च, निजाधिकार-प्राप्त्यर्थं महिलाश्च प्रेरयति - तदा नूनं
 मातृ-शक्तेः दर्शनं भवति। एतादृशाः अनेके प्रेरणा-पुलकाः मम
 देशस्य अभिज्ञानं कारयन्ति । अद्यत्वे कृत्स्नेऽपि जगति भारतं
 प्रति मन्तव्य-संधारणस्य दृष्टिः परिवर्तितास्ति । साम्प्रतं यदा,
 भारतस्य नाम सुबहु सम्मान-पुरस्सरं आधीयते, तदा एतत्-पृष्ठ-
 भूमौ मातुः भारत्याः एतेषां पुत्री-पुत्राणां परमो हि पुरुषार्थः गुप्तः
 सन् विराजते। अधुना सम्पूर्णेऽपि देशे, युव-जनेषु, महिलासु,
 पश्चवर्तिषु, निर्धनेषु, मध्यम-वर्गीयेषु, प्रतिवर्गीयेषु च जनेषु
 विश्वासोऽयं जागृतः यत् नूनं ! वयम् अग्रे गन्तुं शक्नुमः,
 अस्मदीयोऽयं देशः अग्रेसरुं पारयति। आशाभिलाष-सम्भरितस्य
 आत्मविश्वासस्य सकारात्मकः परिवेशो विवर्धितोऽस्ति। अयमेव
 आत्मविश्वासः, इयमेव च रचनात्मिका प्रवृत्तिः नूतन-भारतस्य
 अस्मदीयं संकल्पं साकारीकरिष्यति, स्वप्नञ्च सुसिद्धं विधास्यति
 ।

मम प्रियाः देशवासिनः, भाविनः केचन मासाः कृषक-भगिनी-भ्रातृणां कृते अतितरां महत्वाधायिनः सन्ति । अत एव अनेकानि पत्राणि, कृषि-विषयकाणि मया प्राप्तानि। अस्मिन् समये अहं दूरदर्शनस्य DD Kisan Channel- इत्यत्र कृषकैः साकं याः चर्चाः विधीयन्ते, तासां दृश्याङ्कन-मुद्रिकाः अपि आहृत्य अवालोकयम् तथा चानुभवामि यत् प्रत्येकमपि कृषकः दूरदर्शनस्य DD Kisan Channel-इति वाहिकया नूनं सम्पृक्तः स्यात्, सः नूनमेनां पश्येत् तथा च, एतान् प्रयोगान् निज-क्षेत्रेषु क्रियान्वितान् विदध्यात्। महात्म-गान्धितः आरभ्य भवतु नाम श्रीलाल-बहादुर-शास्त्री, लोहिया-महोदयः वा चौधरी-चरण-सिंहो भवतु वा चौधरी- देवीलालः - सर्वेऽपि कृषिं कृषकान् च देशस्य अर्थव्यवस्थायाः जन-जीवनस्य च अनन्यतम-महत्त्वपूर्णाङ्गत्वेन स्वीकृतवन्तः। मृत्तिका, क्षेत्राणि यवखलाः कृषकाः चैतैः साकं महात्म-गान्धिनः कियती प्रसक्तिः आसीत् - तद्-विषयकाः भावाः तस्य अस्यां पंक्तौ प्रतिबिम्बायन्ते - 'To forget how to dig the earth and to tend the soil - is to forget ourselves.'

अर्थात्, धरण्याः खननं मृत्तिकायाः च परिरक्षणं यदि वयं विस्मरामः चेत्, इदन्तु आत्म-विस्मरण-तुल्यं भविता। एवमेव, श्रीलाल-बहादुर-शास्त्री पादप-वृक्ष-वनस्पतीनां संरक्षणस्य समीचीन-कृष्याधार-स्वरूपस्य चावश्यकतां सर्वदैव सबलं ख्यापयन् आसीत्। डॉ० राममनोहर-लोहिया अस्मदीय-कृषकाणां कृते समीचीनम् आयं, भद्रतराणि सेचन-सौविध्यानि च सुनिश्चेतुं खाद्यानि दुग्धोत्पादनानि च विवर्धयितुं व्यापिन्याः जन-जागृतेः

आवश्यकता: व्याहरत् | विगते शताब्दे ऊनाशीति-तमे वर्षे व्याहृतेऽभिभाषणे चौधरी-चरण-सिंहः नूतनं प्रविधिं प्रयोक्तुं, अभिनवाचारान् अङ्गीकर्तुं च तद्विषयकावश्यकतायै कृषकान् साग्रहं अध्यार्थयत्। नातिचिरम् अहं दिल्ल्याम् आयोजितं कृष्युन्नति-मेलकम् अवलोकयितुमगच्छम्। तत्र कृषक-भगिनी-भातृभिः वैज्ञानिकैश्च साकं मम संवादः, कृषि-विषयकाणाम् अनेक-विधानुभवानाम् अवगमनम्, कृषि-सम्बद्धानां नवाचाराणां बोधः - एतत् सर्वं मम सुखदानुभवत्वेन आसीदेव, परञ्च मां सर्वाधिकन्तु प्राभावयत् मेघालयस्य तत्रत्यानां च कृषकाणां परिश्रमः। अल्प-क्षेत्रफल-युतम् एतत् राज्यं बृहत्-कार्यप्रदर्शनम् अकरोत्। मेघालयस्य अस्मदीयाः कृषकाः विगत-वित्त-वर्ष-द्वयावधौ, प्राक्तन-वर्ष-पञ्चकस्य तुलनायां शस्योत्पादनस्य आभिलेख्यं प्रमाणितवन्तः। तैः इदं प्रदर्शितं यत् लक्ष्यं यदा सुनिर्धारितं भवति, समुत्साहः प्रोन्नतः अस्ति, मनसि च संकल्प-शक्तिः प्रवर्तते चेत्, तत् सिद्धं विधातुं शक्यते, एवं कृत्वा प्रदर्शयितुं पार्यते।

साम्प्रतं कृषकाणां श्रमः प्रविधेः साहचर्यमवाप्नोति, एवं हि, कृष्युत्पादकाः पर्याप्तं बलमवाप्नुवन्। विगते मासे एकस्मिन् कार्यक्रमे अहं Organic Products - इति जैवोत्पादानां कृते E-Marketing portal - इति अन्तर्जाल-विपणन-द्वारकस्य, एकस्याः website- इति जाल-दृश्य-वाहिकायाः प्रवर्तनावश्यकतां ख्यापितवान्, येन Organic Products-इति जैवोत्पादान् क्षेत्रतः विपणीयावत् तथा च, विपणीतः सामान्य-जन-पर्यन्तं सरलतया

प्रापयितुं शक्येत । प्रसन्नोऽस्मि यत् मासावधौ एव, एतत् portal-इत्यन्तर्जाल-द्वारकम् आरब्धम्। दृढेच्छा-शक्त्या साकमेव निर्धारित-काले एतत् प्रवर्तितम् येन हि, समधिकाः कृषकाः अमुना संयुताः भवेयुः, एतस्मात्ते लाभान्विताः भवेयुः, ते च त्वरित-गत्या विकास-मार्गोपरि अग्रेसरेयुः । मया यानि पत्राणि अधिगतानि, तत्राहम् पश्यन्नासं यत् कृषकाणामधिसंख्यं MSP-इति न्यूनतम-समर्थन-मूल्य-विषये अलिखत् तथा च ते समीहन्ते यदहं तैः सार्धं विस्तरेण सम्भाषणं कुर्याम्।

भातरः भगिन्यश्च, ऐषमः महाय-व्यय-पत्रके कृषकेभ्यः शस्य-पाकानां समीचीन-मूल्यानि प्रदापयितुं महान् निर्णयः विहितः। एतद्धि निर्णीतं यत् अधिसूचितानां शस्य-पाकानां कृते MSP-इति न्यूनतम-समर्थन-मूल्यं, तद्विनिवेशित-मूल्यस्य प्रायेण न्यूनान् न्यूनं सार्धक-गुणितं घोषयिष्यते । यदि विस्तरेण सूचयेयं चेत् न्यूनतम-समर्थन-मूल्यस्य कृते यः विनिवेश्यः व्ययः संयोजयिष्यते तस्मिन् अपरेषां परिश्रम-निरतानां श्रमिकाणां पारिश्रमिकः, निज-पशूनां वा यन्त्राणां आहोस्वित्, भाटकितानां पशूनां यन्त्राणाञ्च व्ययः, उर्वरक-मूल्यम्, बीज-मूल्यम्, उपयुक्तस्य सर्व-प्रकारकस्य उर्वरकस्य मूल्यम्, सेचन-व्ययः, राज्य-सर्वकाराय प्रदत्तः भू-राजस्वः, मूलधनोपरि प्रदीयमानं कुसीदं, यदि भूमिखण्डं भाटकितमस्ति चेत्, तस्य भाटकम्, तथा च एतावदेव नैव, कृषकः यः स्वयं श्राम्यति वा तस्य कश्चन कौटुम्बिक-जनः कृषि-कार्येषु श्रमस्य योगदानं करोति चेत्, तस्य मूल्यमपि उत्पादन-व्यये संयोजनीयं भविष्यति । एतदतिरिच्य,

कृषकाः निज-शस्यपाकानां समुचितं मूल्यमवाप्नुयुः इति कृत्वा देशे Agriculture Marketing Reform - इति कृषि-विपणन-परिष्काराः अपि अतितरां व्यापक-स्तरेण विधीयन्ते। ग्रामस्य स्थानिकाभिः विपणीभिः, Wholesale Market- इति समग्र-विपणीभिः, अन्ते च Global Market- इति विश्व-विपणीभिः साकम् एते संयोजिताः भवेयुः - एतदर्थमपि प्रयत्यते । कृषकैः स्वीयोत्पादानां विक्रयणार्थं बहुदूरं नैव गमनीयं स्यादिति कृत्वा देशे द्वाविंशति-सहस्रं ग्रामीण-हट्टाः आवश्यकाधार-स्वरूपेण समुन्नीताः सन्तः APMC - [Agricultural produce market committee] e-NAM platform- इत्याभ्यां साकमेव संयोजयिष्यन्ते। अर्थात् क्षेत्रतः देशस्य कयाचिदपि विपण्या साकं संयोजनम् - इत्येतादृशं व्यवस्थाप्यते । साम्प्रतं कृषकाणाम् अनेकविधानि तादृशानि वृत्तानि श्रूयन्ते यत्तैः Soil Health Card- इति भू-निरामय-पत्रानुसारेण अधिगतायाः निज-भूमि-सूचनायाः अनुसारेण शस्य-परिवर्तनं कृत्वा समुचित-मात्रया उर्वरकं कीटनाशकञ्च उपयुज्य कृषिः कृता । एवं हि उत्पादनन्तु एधितमेव, युगपदेव व्ययोऽपि अपचितः, विनिवेश-शुल्कमपि न्यूनीभूतम्। साम्प्रतं शस्यागोपस्य अन्तर्गतं सम्प्राप्या Claim- इत्यधिकृत-राशिः द्विगुणिताधिका जाता, येन कृषकाः विगत-चिन्ताः सन्तः कृषि-कार्याणि कुर्युः। कौशेयोद्योगं द्रढयितुं आगामि-वर्ष-त्रये द्वि-सहस्र-कोटि-रूप्यकतोऽपि अधिकः व्ययो विधास्यते। कौशेयोद्योगे अनुसन्धानस्य प्रविधेश्च प्रयोगं संवर्धयितुं सविशेषं प्रयतिष्यते। देशे कृमि-कोष-केन्द्राणां संख्या

द्विगुणितोऽपि अधिकां विधातुं प्रस्तूयते। कृषकाः कृषि-कार्यस्य आरम्भात् अन्त-पर्यन्तं कथङ्कारमपि काठिन्यं नैवानुभवेयुः इति कृत्वा पूर्णमपि अवधानम् अस्यां दिशि प्रदीयते। तानि भवन्तु नाम आधुनिक-बीजानि वा विद्युत्-सौविध्यानि, तद् भवतु नाम उत्पाद-संरक्षणं वा तस्य विपणीं यावत् सन्नयनम् - प्रत्येकमपि पक्षं विशेषावधान-पुरस्सरम् अनारतं परिष्कर्तुं सततं प्रयत्यते।

मम प्रियाः देशवासिनः, सद्यः कृषक-विषयकस्य संवादस्य अवसरे अहं चम्पारण-स्मृतिम् अनुभवामि। को नाम चम्पारण-भूमिं विस्मर्तुम् अर्हति? परम-पूज्यः बापू-चरणः देशं स्वतन्त्रं कर्तुं शत-वर्ष-पूर्वम् अस्मादेव भूभागात् सत्याग्रहान्दोलनम् आरभत। यथा बापू-चरणः चम्पारण-भूमितः देशं स्वतन्त्रयितुं संकल्पितवान्, तद्वदेव 'स्वच्छ-भारता'भियानस्य अन्तर्गतं वयं सर्वे देशम् अस्वच्छतातः मोचयितुं संकल्पितवन्तः। तस्याभियानस्य नाम आसीत् 'सत्याग्रहः', तथा चाद्य यदभियानं वयं प्रवर्तितवन्तः, सः अस्ति- 'स्वच्छाग्रहः'। स्वाधीनतायाः प्राप्तेः अनन्तरं शास्त्री-जी 'जय जवान - जय किसान'- इति समाघोषम् उद्घोषितवान् तथा च, देशस्य अन्न-भाण्डाराणि संभर्तुं, देशञ्च आत्मनिर्भरं विधातुम् अस्मदीयाः कृषकाः सर्वात्मना प्रायतन्त। तद्वदेव 'स्वच्छ-भारता'भियानं द्राक् पश्यता एव जनान्दोलन-रूपम् अवाप्नोत्। महात्म-गान्धिनः स्वप्नं साकारयितुम् अस्यां दिशि महती सफलता अधिगतास्ति। अनेन एतद् सुसिद्ध्यति यत् यदा सर्वकारः समाजश्च, सम्भूय कार्यं कुरुतः, तदा सफलता

सुनिश्चिता भवति। 'सत्याग्रहान्दोलनस्य' शताब्द-पूर्णतावसरे आगामिनि मासे दश-दिनाङ्के अहं चम्पारणस्य पावन-भूमिं गमिष्यामि यत्र एतादृशानां स्वच्छता-सैनिकानां, स्वच्छाग्रहिणां च सम्मेलनावसरो लप्स्यते यैः बापू-चरणस्य 'स्वच्छ-भारत'-स्य स्वप्नम् अग्रेसारयितुं महत्वपूर्ण-योगदानं विहितम्। एते स्वच्छता-सैनिकाः एव अस्मदीयाः 'स्वच्छाग्रहिणः' सन्ति । एप्रिल-मासस्य दशम-दिनाङ्कात् प्राक्, त्रितः नवम-दिनाङ्कं यावत्, 'सत्याग्रहतः स्वच्छाग्रहस्य' आन्दोलनस्य अन्तर्गतम् एते स्वच्छाग्रहिणः बिहारस्य प्रति-ग्रामं गत्वा शौचालयानां निर्माणार्थम् उपयोगार्थञ्च जनान् प्रेरयिष्यन्ति। दृढं विश्वसिमि यत् अमुना प्रयासेन बिहार-राज्येन साकमेव अशेष-देशः पूर्ण-स्वच्छतायाः लक्ष्यम् अतिशीघ्रं प्राप्तुं तस्यां दिशि अग्रेसरिष्यति। स्वच्छता-सम्बद्धम् अपरमेकं रोचकं वृत्तम्। झारखण्ड-राज्यं राज-मिस्त्री-इति गृहकारकतः अग्रे भूत्वा 'रानी-मिस्त्री-इति गृहकारिका-सम्मलेन'-स्य माध्यमेन लक्षं महिलाः शौचालय-निर्माणार्थं प्रशिक्षितवत्। एताः महिलाः प्रदर्शितवत्यः यत् नारी-शक्तिः स्वच्छ-भारताभियानस्य स्वच्छ-शक्तिः वर्तते तथा च एताः यदा, किञ्चित् निश्चय-जातं कुर्वन्ति, ततः परं लक्ष्यं कियदपि भवतु नाम कठिनतरं, तत् पूर्णं कृत्वैव विश्राम्यन्ति। एतद्देशस्य नारी-शक्तये मम भूयान्ति नमान्ति ।

वर्षेऽस्मिन् महात्म-गान्धिनः सार्ध-शती-[150वीं] जयन्ती-वर्षस्य महोत्सवस्य शुभारम्भः भविता । अयं हि ऐतिहासिकावसरः वर्तते। केन प्रकारेण देशेन उत्सवोऽयम् आयोजनीयः? स्वच्छ-

भारतेति नूनम् अस्मदीयः संकल्पः, एतदतिरिच्य, सपाद-शत-
कोटि-देशवासिनः स्कन्धेन साकं स्कन्धं संयोज्य केन प्रकारेण
महात्म-गान्धिने उत्तमोत्तमं श्रद्धाञ्जलिम् अर्पयितुं शक्नुवन्ति?
किं नव-नवीनाः कार्यक्रमाः आयोजयितुं शक्यन्ते? किं अभिनवाः
पद्धतयोऽङ्गीकर्तुं पार्यते? भवतः सर्वान् साग्रहं कथयामि, MyGov-
इत्यस्य माध्यमेन भवन्तः अत्र निज-विचारान् सर्वैः साकं
संविभाजयन्तु। 'गान्धि-[150]-सार्ध-शती'-इत्यस्य चिह्न-समाघोष-
मन्त्र-घोषवाक्यादि-विषयकान् निज-विचारान् प्रेषयन्तु। अस्माभिः
सर्वैः सम्भूय बापू-वर्याय स्मरणीयः श्रद्धाञ्जलिः प्रदेयोऽस्ति, बापू-
स्मृतितः प्रेरणामादाय अस्मदीयः देशोऽयं सुतरां समुन्नेयो वर्तते।

(दूरभाषाकारणा) नमस्ते! आदरणीय- प्रधानमन्त्रि-महोदय
!... अहं प्रीति-चतुर्वेदी, गुडगाँवतः ब्रवीमि ... प्रधानमन्त्रि-महोदय,
यथा भवता 'स्वच्छ-भारताभियानम्' सफलतापूर्णम् अभियानं
विहितम्, कालोऽयं समुपागतः यद् वयं स्वस्थ-भारताभियानमपि
तथैव सफलं करवाम... एतदर्थं भवान् देशवासिनो नागरिकान्,
प्रशासनानि, संस्थानानि च केन प्रकारेण सन्नद्धीकरोति, एतद्-
विषये अस्मान् किञ्चित् निर्दिशन्तु... धन्यवादः ...

धन्यवादः, भवती उचितम् उक्तवती | अहमामिनोमि यत् स्वच्छ-
भारतं स्वस्थ-भारतञ्च मिथः पूरके स्तः। स्वास्थ्य-क्षेत्रे अद्यत्वे
देशः conventional approach- इति पारम्परिकोपक्रमात्
अग्रेसृतोऽस्ति। देशे स्वास्थ्य-सम्बद्धं सर्वमपि कार्यजातं पूर्वं यत्र

केवलं Health Ministry- इति आरोग्य-मन्त्रालयस्य दायित्वं भूयते स्म, तत्रैव साम्प्रतं, भवतु नाम स्वच्छता-मन्त्रालयो वा आयुष्-मन्त्रालयः, रसायनकोर्वरक-मन्त्रालयो वा उपभोक्तृ-मन्त्रालयः, उताहो भवतु महिला-बाल-विकास-मन्त्रालयः वा भवन्तु राज्य-प्रशासनानि - सर्वे विभागाः मन्त्रालयाश्च सम्भूय स्वस्थ-भारतार्थं कार्याणि कुर्वन्ति तथा च, preventive health- इति निवारणीय-स्वास्थ्येन सहैव affordable health- निर्वहणीय-स्वास्थ्यम् अभिलक्ष्य विशेषावधानं प्रदीयते । निवारणीय-स्वास्थ्यं सर्वापेक्षया अल्पाधमपि वर्तते, सरलतमञ्चापि अस्ति । तथा च वयं, निवारणीय-स्वास्थ्य-समुपचर्यायै यावन्तो जागरूकाः भवेम, तावान् लाभः, व्यक्तिशः, कुटुम्बाय अपि च, समाजाय चापि भविता । जीवनं स्वस्थं स्याद् - इत्येतदर्थम् अस्ति प्रप्रथमावश्यकता - स्वच्छता । अस्माभिः सर्वैरपि समग्र-देश-रूपेण समाह्वानमिदं स्वीकृतम्, अस्य परिणामस्तु अयमेव सञ्जातः यत् प्रायेण विगते वर्ष-चतुष्टके स्वच्छता-व्याप्तिः द्विगुणिता जाता, प्रायेण प्रतिशतं (80%) अशीतिमिता संवृत्ता। एतदतिरिच्य, सम्पूर्णंऽपि देशे Health Wellness Centres - इति आरोग्य-सन्धारणकेन्द्राणां निर्माण-दिशि व्यापक-स्तरीयाणि कार्याणि विधीयन्ते। निवारणीय-स्वास्थ्य-समुपचर्या-रूपेण योगाभ्यासः, नूतनतया अशेष-जगति स्वीयाभिज्ञानं प्रतिष्ठापितवान् । योगाचरणं हि fitness- wellness- चेति युक्तता सुस्थितिः चेति द्वयोः कृते प्रतिभूतिं ददाति। अस्माकं सर्वेषां सामूहिक-परिनिष्ठित-प्रयास-कारणादेव अद्यत्वे योगाचरणं हि, जनान्दोलनत्वेन, जगति प्रतिगृहं सम्प्राप्तमस्ति ।

ऐषमः जून-मासीये एकविंश-दिने आयोज्यमानस्य अन्ताराष्ट्रिय-योग-दिवसस्य कृते प्रायेण दिनानां शतमपि नैवावशिष्यते। विगतेषु त्रिषु अन्ताराष्ट्रिय-योग-दिवसेषु देशे जगति च सर्वत्र जनाः अतितरां सौत्साहं सहभागित्वं निरवहन्। ऐषमः क्रमेऽपि अस्माभिः सुनिश्चेतव्यं यत् वयं स्वयं योगाभ्यासं करवाम, तथा च मित्राणि, कुटुम्ब-जनान् सर्वान् अस्मादेव कालात् योगाभ्यासार्थं प्रेरयेम | नवीनैः रोचक-प्रकारैः योगाभ्यासं बालेषु, युव-जनेषु, वरिष्ठ-नागरिकेषु चेति प्रत्येकमपि वयोजुषां कृते लोकप्रियं करणीयम् | सामान्यतया दृश्य-माध्यमानि वैद्युदाणविक-माध्यमानि च आवर्षं योग-विषयकान् विविधान् कार्यक्रमान् प्रसारयन्ति एव, परञ्च किम् इतःपरमेव योग-दिवस-पर्यन्तम् - एकस्य अभियानस्य रूपेण योगं प्रति जागरूकतामुत्पादयितुं शक्यते?

मम प्रियाः देशवासिनः, नाहं योग-शिक्षकः | अस्तु, नूनमहं योग-प्रयोक्तास्मि, परञ्च केचन जनाः स्वीय-रचना-धर्मिता-माध्यमेन मां योग-शिक्षकत्वेन प्रतिष्ठापितवन्तः। तथा च, योगाभ्यास-निरतस्य मम 3D animated videos- इति अनुप्राणित-दृश्य-मुद्रिकाः निर्मितवन्तः | भवद्भिः सर्वैः साकमहं ताः दृश्य-मुद्रिकाः संविभाजयिष्यामि येन हि वयं सर्वे युगपदेव आसन-प्राणायामानाम् अभ्यासं कर्तुं पारयेम | साम्प्रतं अशेष-देशे त्रि-सहस्राधिकानि जनौषधि-केन्द्राणि उद्घाटितानि सन्ति यत्र अष्ट-शताधिकानि औषधानि न्यून-मूल्याधारेण उपलब्धयितुं प्रयत्यते। अपराण्यपि नूतनानि केन्द्राणि उद्घाटयन्ते | 'मन की बात'-

प्रसारणस्य श्रोतारः साग्रहं विनिवेद्यन्ते यत् ते अपेक्षावतः जनान् नूनम् एतेषां जनौषधिकेन्द्राणां विषये सूचयन्तु। 'आयुष्मान् भारत-योजना'न्तर्गतं प्रायेण दश-कोटि-कुटुम्बानि उपचारार्थं वर्षे पञ्च-लक्ष-रूप्यकात्मकं व्ययं, भारत-प्रशासनम् आगोप-समवायश्च सम्भूय प्रदास्यतः । समग्र-देशस्य जनाः समीचीनानि स्वास्थ्य-सौविध्यानि भद्रतरोपचारान् च अवाप्नुयुः इति संलक्ष्य विभिन्न-राज्येषु अभिनवानि AIIMS-इति अखिल-भारतीयायुर्विज्ञान-संस्थानानि उद्घाटयन्ते। प्रति-जनपद-त्रयस्य मध्ये नवीनः चिकित्सा-महाविद्यालयः उद्घाटयिष्यते । पञ्च-विंशत्युत्तर-दशसहस्र-तम-वर्षं यावत् देशं क्षय-रोग-मुक्तं विधातुं संलक्षितमस्ति। महनीयमिदं कार्यम् । प्रतिजनं एतद्विषयिणीं जागृतिं प्रापयितुं भवतां सर्वेषां साहाय्यम् अपेक्ष्यते। क्षय-रोगात् मुक्ति-प्राप्त्यर्थं अस्माभिः सामूहिकाः प्रयासाः अनुष्ठेयाः सन्ति । आयुर्वेदाधृतान् समुपचारान् सम्बर्धयितुम् आयुर्वेद-विज्ञान-संस्थानानि स्थाप्यन्ते।

मम प्रियाः देशवासिनः, एप्रिल-मासे चतुर्दशे दिने डॉ०बाबा-साहब-आम्बेडकरस्य जयन्ती वर्तते। भारतस्य प्राक्तनः राष्ट्रपतिः डॉ०राजेन्द्र-बाबूः यो हि सन्विधान-सभाध्यक्षः आसीत्, तेन डॉ०आम्बेडकर-विषये कथितमासीत् - "संविधान-प्रारूपण-समितेः अध्यक्षत्वेन डॉ०आम्बेडकरः अस्वस्थः सन्नपि परिनिष्ठित-भावेन सोत्साहञ्च कार्यमकरोत्, एतादृक् समर्पणं जनेषु दुर्लभमेव। नैक-वर्ष-पूर्वं डॉ० बाबासाहब-आम्बेडकरः भारतस्य औद्योगिकीकरण-विषयम् उपास्थापयत्। तस्य कृते उद्योगः तादृशं प्रभावि-

माध्यमम् आसीत् यत्र निर्धन-तमो जनोऽपि वृत्तितानां लब्धुं
 पारयति । डॉ० आम्बेडकरः औद्योगिक-महाशक्ति-रूपेण भारत-
 विषयकं स्वप्नमवालोकयत्, तल्लक्ष्यमेव अस्माकं कृते प्रेरणाप्रदं
 वर्तते। साम्प्रतं भारतं वैश्विकार्थव्यवस्थायां प्रभावि-बिन्दुत्वेन
 समुदेति। बाबा-साहब-महोदयस्य दृढ-विश्वासः
 आत्मनिर्भरतायामासीत् । साम्प्रतं मुद्रा- योजना, Start Up India,
 Stand Up India- initiative-इत्येतादृशाः समुपायाः अस्मदीयान्
 युव-नवाचार-प्रवर्तकान् उद्यमिनश्च संवर्धयन्ति । अशीतेः
 नवाशीतेः वर्षेभ्यः प्राक् यदा भारते केवलं भूमार्ग-रेलमार्ग-विषयः
 एव अवधेयः आसीत्, तदा बाबासाहब-आम्बेडकरः
 समुद्रास्थानकानां नौकाश्रयाणां जलमार्गाणां विषयम् उपास्थापयत्
 ।अयं डॉ० बाबा-साहबः एवासीत् यो हि जल-शक्तिं राष्ट्र-
 शक्तिरूपेण अभिज्ञातवान्। सम्प्रति देशे जलमार्गाणां
 पोतास्थानकानां च कृते ऐतिहासिकाः प्रयासाः विधीयन्ते ।
 सम्प्रति वयं शासनस्य प्रत्येकमपि क्षेत्रे सहकारि-संघवाद-संघीय-
 सहकारितादीनां मन्त्रम् अङ्गी-कृतवन्तः । सर्वाधिकं महत्वाधायि
 त्विदमेव यत् डॉ० बाबासाहब-आम्बेडकरः पश्चवर्तिना वर्गेण
 संयुक्तानां मादृश-सदृशानां कोटि-कोटि-जनानां कृते प्रेरणा-
 स्रोतस्त्वेन विराजते । तेन अस्मभ्यमिदं प्रदर्शितं यत् समुन्नतये
 नैतदावश्यकं यत् कश्चन महति समृद्धे च कुले एव जायेत,
 परञ्च भारते निर्धन-कुटुम्बे लब्ध्वापि जनिं जनाः निज-स्वप्नानि
 द्रष्टुं तानि च साकारीकर्तुं सफलाश्च भवितुमर्हन्ति।

एवम्, इदमपि जातं यदा अनेके जनाः डॉ०
 बाबासाहब-आम्बेडकरमुपहसितवन्तः। तं पश्चवर्तिनं विधातुं
 प्रायतन्त । सर्व-सम्भव-प्रयासाः कृताः यत् निर्धनस्य पश्चवर्तिनः
 कुटुम्बस्य सुतः समुन्नतिं नैवाप्नुयात्, जीवने किञ्चिदपि
 उपलब्धुं नैव शक्नुयात्, परञ्च, New India-इत्यभिनव-भारतस्य
 रूपं सुतरां पृथगस्ति । एकं तादृशं भारतं यद्धि
 आम्बेडकरस्यास्ति, निर्धनानामस्ति, पश्चवर्तिनामस्ति । डॉ०
 आम्बेडकरस्य जयन्त्याः अवसरे एप्रिल्-मासे चतुर्दशतः मई-
 मासस्य पञ्चम-दिनाङ्कं यावत् 'ग्राम-स्वराजाभियानम्'
 आयोजयिष्यते । अस्यान्तर्गतं समग्रेऽपि भारते ग्राम-विकासम्,
 निर्धन-कल्याणं सामाजिक-न्यायञ्चेति अभिलक्ष्य पृथक्-पृथक्
 कार्यक्रमः आयोजयिष्यन्ते । भवतः सर्वान् साग्रहम् अनुरुद्धे यत्
 भवन्तः सोत्साहं सक्रियञ्च अभियानेऽस्मिन् सहभागित्वं
 निर्वाहयेयुः।

मम प्रियाः देशवासिनः, आगामिषु केषुचित् दिनेषु
 अपरेऽपि अनेके समुत्सवाः भविष्यन्ति। भगवतः महावीरस्य
 जयन्ती, हनुमज्जयन्ती, ईस्टर्, वैसाखी च। भगवतो महावीरस्य
 जयन्ती-दिनं हि तस्य तपस्या-त्यागयोः स्मृति-दिनमस्ति।
 अहिंसायाः सन्देशवाहकस्य भगवतो महावीरस्य जीवनं दर्शनञ्च
 अस्मान् सर्वान् सततं प्रेरयतः । महावीर-जयन्तीमालक्ष्य
 सर्वेषामपि देशवासिनां कृते शुभकामनाः वितरामि। ईस्टर्-
 चर्चावसरे प्रभोः ईसा-मसीहस्य प्रेरणादायिनः उपदेशाः स्मर्यन्ते यो
 हि सर्वदा मानवतायै शान्तेः, सद्भावस्य, न्यायस्य, दयायाः

करुणायाश्च सन्देशं प्रादात् । एप्रिल-मासे पञ्जाबे पश्चिम-भारते
च वैसाखी-समुत्सवः आयोजयिष्यते, तर्हि तेष्वेव दिनेषु, बिहारे
जुड़शीतल-सतुवाईन चेति, असम-राज्ये बिहू, अपरतः पश्चिम-
बंगाले पोड़ला-वैसाखस्य च हर्षोल्लासौ सततं विराजिष्येते।
इमानि पर्वाणि कथं-कथमपि रीत्या अस्मदीयैः क्षेत्रैः यवखलैः
अन्नदातृभिश्च सम्बद्धानि सन्ति। एतेषां पर्वणां माध्यमेन वयं
शस्य-पाकोपलब्धि-रूपेण प्राप्यमाणानां बहुमूल्योपहाराणां कृते
प्रकृतये धन्यवादान् अर्पयामः । एतेषां पर्वणाम् उत्सवानाञ्च
नामानि भवन्तु नाम भिन्नानि परञ्च निज-समरसता-भावैः एते
सदैव भारतस्य विविधतासु एकतान्वितायाः संस्कृतेः पोषणं
पल्लवनञ्च कुर्वन्ति। पुनरेकवारं भवद्भ्यः सर्वेभ्यः भाविनां
सर्वेषां समुत्सवानां सन्दर्भे भूरि भूरि मङ्गल-कामनाः । भूयान्सो
धन्यवादाः ।

--- भाषान्तर-कर्ता - डॉ.बलदेवानन्द-सागरः

दूरभाषः - ९८१० ५६२२ ७७

ईमेलः - baldevanand.sagar@gmail.com

